

Joanna Waszczuk*

Założenia efektywności szkolnych programów profilaktyki

Reforma edukacji wprowadzona w Polsce w 1999 roku opierała się o Ustawę z dnia 8 stycznia 1999 roku *„Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego”* i przebiegła w kilku płaszczyznach. Podstawowe z nich to:

- reforma strukturalna polegająca na wprowadzeniu nowego ustroju szkolnego obejmującego sześciolletnią szkołę podstawową, trzyletnie gimnazjum, oraz trzyletnie liceum profilowane lub dwuletnią szkołę zawodową,
- reforma programowa dotycząca tworzenia nowych programów nauczania i ramowych planów nauczania.

Głównymi celami reformy oświaty były: podniesienie poziomu edukacji społeczeństwa przez upowszechnienie wykształcenia średniego i wyższego, wyrównanie szans edukacyjnych, sprzyjanie poprawie jakości edukacji rozumianej jako integralny proces wychowania i kształcenia.

Gimnazjom w zreformowanym systemie nauczania wytyczono rolę wizytówki. Stanowią one powrót do dawnych polskich tradycji, a jednocześnie zbliżają nasz system szkolny do systemów szkolnictwa funkcjonujących w państwach Unii Europejskiej.

Rzeczywistość szybko jednak zweryfikowała związane z funkcjonowaniem gimnazjum nadzieje. Okazało się bowiem, iż zorganizowane gimnazja stworzyły w pierwszym okresie funkcjonowania problemy natury organizacyjnej dotyczące m.in. lokalizacji budynków, przygotowania nowych struktur administrowania, rozdzielenia dyrekcji nowych jednostek od szkół podstawowych. W pierwszym okresie nauki w nowej szkole, nowych klasach obserwuje się kryzys w stosunkach między nauczycielami, uczniami wynikający z przerwania więzi z rówieśnikami oraz pracownikami szkoły. Do nowych klas gimnazjalnych uczęszczają uczniowie z różnych szkół, nierzadko z różnych miejscowości odległych czasami od siebie o kilkanaście kilometrów. Duża odległość szkoły od miejsca zamieszkania uczniów utrudnia im integrację m.in. na zajęciach pozalekcyjnych. Brak relacji pomiędzy rodzicami

* Dr Joanna Waszczuk, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.

jest dodatkowym czynnikiem przeciwdziałającym właściwej współpracy osób ze środowiska szkolnego.

Jednakże czynnikiem warunkującym w dużej mierze funkcjonowanie jednostki niezgodne z normami społecznymi jest okres dojrzewania, w jakim znajduje się młody człowiek uczęszczający do gimnazjum. Jest to trudny okres rozwojowy zwany adolescencją, trwający od 13 do 16 roku życia. Jak pisze W. Furmanek „nie trzeba bowiem nikogo przekonywać o tym, że młodzież gimnazjum to osoby w wieku intensywnego rozwoju psychicznego, w wieku charakteryzującym się szczególnym nasileniem procesów wychowawczych. Zgromadzenie w gimnazjum trzech roczników młodzieży o specyficznych potrzebach rozwojowych, tworzy szczególnego rodzaju środowisko wychowawcze. Potencjalnie jest ono środowiskiem bardzo zróżnicowanych postępowań, motywacji, planów życiowych i odniesień do autorytetów”¹. Nieprzystosowanie społeczne występuje we wszystkich środowiskach dzieci i młodzieży, ale największe jego rozmiary obserwujemy w populacjach objętych kształceniem masowym².

To jedna z głównych przyczyn powstawania trudności dotyczących między innymi: obniżania wyników w nauce, zaburzeń we właściwym pełnieniu roli dziecka, kolegi, ucznia, sięgania po używki a w konsekwencji pojawienia się zachowań świadczących o demoralizacji.

Ważną kwestią poruszaną przez nauczycieli jest funkcjonowanie na terenie szkoły dzieci zaniedbanych przez rodziców, bitych³, wykorzystywanych seksualnie⁴, niedożywionych głodnych, agresywnych⁵, których dotyczą trudności wychowawcze⁶.

Obserwacja negatywnych zjawisk pojawiających się w polskich gimnazjach wskazuje na potrzebę podejmowania nowych zadań mających na celu poprawę istniejącej sytuacji. Bez wątpienia do takich wyzwań należy przygotowanie i wdrożenie przez placówki szkolne programów profilaktyki. Ministerstwo Edukacji Narodowej zobowiązało każdą ze Szkół do opracowania i realizacji Szkolnego Programu Profilaktyki od 1 września 2002 roku na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutowych publicznych przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. nr 61, poz. 624) oraz Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 31 stycznia 2002 r. zmie-

¹ W. Furmanek, Problemy wychowawcze w gimnazjum. W: *Współczesne gimnazjum w Polsce. Nadzieje i zagrożenia*, Kielce 2006, s. 35.

² W. Dykik, *Pedagogika specjalna*, Poznań 2001, s. 301.

³ Por. K. Marzec-Holka, *Nie będziesz bił dziecka swego. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Bydgoszcz 1996.

⁴ Por. K. Marzec-Holka, *Przemoc seksualna wobec dziecka. Studium pedagogiczno-kryminologiczne*, Bydgoszcz 1999.

⁵ Por. B. Winczewska, Analiza i diagnoza podejmowanych działań profilaktyczno-wychowawczych. W: L. Pytko, M. Konopczyński, S. Sobczak (red.), *Skala nieprzystosowania społecznego uczniów na Mazowszu*, Warszawa 2005.

⁶ B. Komorowska, Zjawisko trudności wychowawczych w gimnazjum, „*Dyrektor Szkoły*”, nr 5/2003, s. 28–30.

niającego to rozporządzenie (Dz.U. nr 10, poz. 96), jak również Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. nr 51, poz. 458).

Dwunastoletni okres wdrażania i realizacji reformy edukacji nie przyniósł jednak poprawy sytuacji wychowawczo-edukacyjnej młodzieży gimnazjalnej. Narzucone z góry programy profilaktyki nie dają wymiernych efektów, co pokazują liczne wyniki badań (m.in. Ostaszewski 2003; Świątkiewicz 2002; Szpringer 2004; Cisowski 2006).

Pogłębiający się kryzys młodego pokolenia, obniżający się wiek osób łamiących prawo, rosnąca przestępczość młodzieży prowokują do postawienia pytania: dlaczego realizowane w szkołach gimnazjalnych programy profilaktyki nie ograniczają tych negatywnych zjawisk? Wg B. Urbana „niedostatek naukowych analiz widoczny jest na płaszczyźnie opisu i diagnozowania zjawiska, a przede wszystkim w zakresie projektowania systemów profilaktycznych”⁷. Wspomniany autor mówi także, iż konieczność prowadzenia rzetelnej diagnozy i selekcji wynika ze współczesnej wiedzy o etiologii i rozwoju zjawiska zaburzeń w zachowaniu oraz wymogów efektywnej profilaktyki – resocjalizacji w naturalnych środowiskach wychowawczych. Diagnozowanie zmierzające do oceny rozmiarów zaburzeń – niedostosowania i określenia jego rodzajów prowadzi do rozszerzenia wiedzy i efektów profilaktyczno-terapeutycznych. Występuje konieczność prowadzenia diagnozy wśród całej populacji dzieci celem zapobiegania patologii społecznej⁸.

Jak słusznie zauważa L. Pytka posiadanie empirycznych danych o rozmiarach i dynamice form wadliwego przystosowania społecznego ma strategiczne znaczenie w projektowaniu działań profilaktyczno-resocjalizujących na rozmaitych szczeblach systemu socjalizująco-edukacyjnego⁹.

Diagnoza, powinna stanowić więc punkt wyjścia w projektowaniu szkolnych programów profilaktyki.

Postępowanie profilaktyczne wg Cz. Czapówa i S. Jedlewskiego powinno rozpocząć się od rozpoznania istniejącego stanu rzeczy „punktem wyjścia każdego postępowania celowościowego jest diagnoza wstępna, czyli opis stanów rzeczy w stosunku do których podejmujemy postępowanie celowościowe, ocena tych stanów rzeczy i konkluzja oceniająca”¹⁰.

Diagnoza ma pomóc w odpowiedzi na pytanie, czy działać profilaktycznie, czy też nie, a jeżeli działać, to do jakich dyrektyw i reguł się odwoływać, czyli jaką strategię i procedurę ma uwzględnić plan oddziaływań wychowawczych, prowadzący do ostatecznych celów¹¹.

⁷ B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków 2000a, s. 9.

⁸ B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzież*, Kraków 2000b, s. 73–74.

⁹ Por. L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa (1993, 2000, 2005).

¹⁰ Cz. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971, s. 298.

¹¹ Cz. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa 1978, s. 11.

Istotnym celem diagnozy w postępowaniu profilaktycznym jest zakwalifikowanie badanego wycinka rzeczywistości do takiej kategorii stanów rzeczy, która wymaga określonych działań, wpływających na daną rzeczywistość z mniej lub bardziej pewnym skutkiem. Jeśli diagnoza ma rzeczywiście ułatwić zabiegi profilaktyczno-resocjalizacyjne, musi dać obraz nie tylko pasywów wychowania, ale i jego aktywów. Mówiąc o pasywach, należy rozumieć to wszystko co w organizmie, środowisku i osobowości wychowanka jest czynnikiem zaburzeń w postępowaniu, mówiąc zaś o aktywach mamy na uwadze to wszystko w organizmie, środowisku, osobowości wychowanka co może być czynnikiem pomocnym w procesie faktycznym¹². Diagnoza powinna więc koncentrować się na potencjalnych lub aktualnych zagrożeniach oraz czynnikach chroniących oddziałujących pozytywnie.

Jak wynika z powyższych informacji diagnoza stanowi punkt wyjścia dla działalności potencjalnie resocjalizującej. Wśród jej odmian wyróżnia się:

- profilaktykę powstrzymującą, tj. działalność, która polega na likwidacji okazji do czynu nagannego, utrudnianiu podjęcia decyzji dokonania go (wprowadzenia w życie),
- profilaktykę uprzedzającą, mającą na celu zneutralizowanie szkodliwego działania czynników, zwiększających szanse jednostki na wykołajenie społeczne¹³,
- profilaktykę objawową, która polega na interwencji wychowawczej obejmującej młodzież zdradzającą objawy wstępnych etapów procesu wykołajenia się społecznego np. systematycznie wagarującą, uciekającą z domu, agresywną¹⁴.
- profilaktykę kreatywną – wyróżnił J. Kwaśniewski. Profilaktyka kreatywna wzmacnia i podtrzymuje te formy i sposoby zachowania, które mają charakter prospołeczny, allocentryczny a tym samym i godny naśladowania¹⁵.

W nauce o prewencji czyli profilaktyce od dawna wiadomo, że zapobieganie zjawiskom szkodliwym jest znacznie bardziej ekonomiczne i skuteczne niż zwalczanie ich negatywnych skutków, zarówno w skali jednostkowej jak i społecznej¹⁶.

Stawiając diagnozę na potrzeby działalności profilaktycznej szkoły, należy zwrócić uwagę na funkcjonowanie ucznia w przypisanych mu przez system społeczny rolach: rodzinnych, szkolnych, rówieśniczych, oraz na potrzeby i problemy z tym związane.

Cechy odpowiadające funkcjonowaniu jednostki w rodzinie i w rolach rodzinnych dotyczą m.in.: zakresu i stosunku do obowiązków pełnionych w rodzinie, sposobu postrzegania i poziomu akceptacji własnej pozycji w rodzinie, stosunku do oczekiwań i wymagań rodziców w zakresie aspiracji edukacyjnych, postawy wobec rodziców i rodzeństwa, więzi

¹² Por. Cz. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa 1978, s. 31.

¹³ Por. L. Pytka, T. Zacharuk, *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, Siedlce 1995, s. 137.

¹⁴ Cz. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa 1980, s. 67–68.

¹⁵ Por. L. Pytka, T. Zacharuk, *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, Siedlce 1995, s. 138.

¹⁶ Por. L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 1993, s. 10.

emocjonalnych łączących jednostkę z rodziną, sposobu postrzegania wzajemnych relacji pomiędzy członkami rodziny.

Cechy charakteryzujące funkcjonowanie jednostki w szkole i w rolach szkolnych obejmują m.in.: realizację obowiązku szkolnego, fobię szkolną, opóźnienia szkolne, specyficzne trudności dydaktyczne, relacje z nauczycielami w sferze dydaktycznej, absencję szkolną i wagary, aspiracje i plany edukacyjne, zainteresowania i uzdolnienia, zdolność do nawiązywania i utrzymywania kontaktów z rówieśnikami, umiejętności interpersonalne, pozycję społeczną zajmowaną w formalnej grupie rówieśniczej – klasie szkolnej, stosunek do regulaminów i wymogów dyscypliny szkolnej, oraz aktywność na rzecz szkoły.

Funkcjonowanie ucznia w grupie rówieśniczej uwzględnia cechy dotyczące: oceny właściwości związków rówieśniczych z grupą o charakterze formalnym i nieformalnym – udziału i zakresu oddziaływań grupy, pozycji zajmowanej w strukturze społecznej grupy, poziomu identyfikacji z grupą.

Zadaniem pedagoga, psychologa, nauczyciela, wychowawcy, jest rozpoznanie potrzeb i problemów uczniów np. szkół gimnazjalnych, określenie funkcjonowania uczniów w rodzinie, szkole, grupie rówieśniczej a następnie podjęcie działań profilaktycznych, naprawczych w sytuacji stwierdzonych braków.

Odnosząc się do przedstawionych powyżej zagadnień autorka postawiła pytanie, stanowiące w pracy problem badawczy – czy szkoły gimnazjalne diagnozują potrzeby i problemy młodzieży oraz jakiego rodzaju są powyższe?

Celem weryfikacji przyjętego problemu autorka w okresie od października 2010 roku do lipca 2011 roku przeprowadziła badania w pięciu miastach województwa lubelskiego: Białej Podlaskiej, Łukowie, Opolu Lubelskim, Rykach oraz we Włodawie. Z każdego miasta na drodze losowej wybrano jedną szkołę gimnazjalną. Realizując badania autorka skorzystała z metody Zogniskowanych Wywiadów Grupowych (FGI), oraz analizy dokumentów. Wykorzystano również technikę wywiadu, ankiety oraz Skali Nieprzystosowania Społecznego.

Badaniami objęto sędziów kompetentnych, czyli osoby zaangażowane w tworzenie i realizację szkolnych programów profilaktyki. Należą do nich: dyrektorzy szkół, pedagodzy szkolni, psychologowie szkolni, nauczyciele/wychowawcy, oraz jedna pielęgniarka szkolna. W sumie zgromadzony materiał badawczy przy użyciu metod: FGI a także analizy dokumentów swoim zasięgiem objął 137 osób, będących sędziami kompetentnymi.

Charakterystykę sędziów kompetentnych biorących udział w badaniu odnajdujemy w tabeli 1.

Pośród badanych sędziów kompetentnych, najliczniejszą grupę 40,15%, stanowią osoby pomiędzy 31–40 rokiem życia. Grupę najmniej liczną 15,33% stanowią osoby pomiędzy 24–30 rokiem życia.

Z uzyskanych danych liczbowych, wynika, iż badani sędziowie kompetentni w 94,90% to kobiety. Mężczyźni stanowią zaledwie 5,10% badanych osób.

Tabela 1. Charakterystyka badanych sędziów kompetentnych

Szkoła gimnazjalna		Gimnazjum I		Gimnazjum II		Gimnazjum III		Gimnazjum IV		Gimnazjum V			
		N=20	%	N=30	%	N=32	%	N=35	%	N=20	%	N=137	%
Wiek	24–30 lat	4	20	3	10	7	21,85	–	–	7	35	21	15,33
	31–40 lat	8	40	15	50	9	28,15	20	57,14	3	15	55	40,15
	41–50 lat	6	30	6	20	9	28,15	10	28,57	5	25	36	26,27
	powyżej 50 lat	2	10	6	20	7	21,85	5	14,28	5	25	25	18,25
Płeć	K	18	90	28	93,34	32	100	33	94,28	19	95	130	94,90
	M	2	10	2	6,60	–	–	2	5,71	1	5	7	5,10
Wykształcenie	wyższe	19	95	30	100	32	100	35	100	20	100	136	99,30
	średnie	1	5	–	–	–	–	–	–	–	–	1	0,70
Zajm. stanow.	dyrektor	1	5	1	3,33	1	3,12	1	2,85	1	5	5	3,65
	nauczyciel/ wychowawca	7	35	10	3,33	9	28,15	6	17,17	6	30	38	27,74
	nauczyciel	10	50	18	60	20	62,49	26	74,28	12	60	86	62,77
	pedagog szkolny	1	5	1	3,34	1	3,12	1	2,85	1	5	5	3,65
	psycholog szkolny	–	–	–	–	1	3,12	1	2,85	–	–	2	1,46
	pielęgniarka szkolna	1	5	–	–	–	–	–	–	–	–	1	0,73
staż pracy	1–10 lat	4	20	12	40	12	37,50	8	22,86	6	30	42	30,66
	11–20 lat	10	50	12	40	7	21,85	21	60	3	15	53	38,68
	21–30 lat	6	30	6	20	7	21,87	6	17,14	8	40	33	24,08
	powyżej 30 lat	–	–	–	–	6	50	–	–	3	15	9	6,57

Źródło: opracowanie własne.

Ankietowane osoby, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, posiadają wykształcenie wyższe co daje 99,30% badanych. Jedna osoba wśród ankietowanych legitymowała

się wykształceniem średnim. Była to pielęgniarka szkolna, w tabeli uzyskała 0,70% ogólnej liczby badanych osób.

Odnosząc się do założeń metodologicznych pracy wśród sędziów kompetentnych, najliczniejszą grupę stanowili nauczyciele 62,77%. Udział nauczycieli – wychowawców określono, na 27,74% badanych osób. Najmniej liczne grupy stanowili: dyrektorzy szkół 3,65% badanych, pedagodzy szkolni 3,65% badanych osób, oraz psychologzy szkolni 1,46% a także zamykająca listę pod względem liczebności jedna pielęgniarka szkolna.

Analiza kryterium staż pracy – wykazała następujące dane: najliczniejszą grupę stanowią osoby pracujące 11–20 lat czyli 38,68% badanych. Najmniej liczną grupą są osoby ze stażem pracy wynoszącym powyżej 30 lat. Jest to grupa obejmująca 6,57% badanej populacji.

Celem dogłębnego poznania omawianego zagadnienia, autorka umieściła w pracy dane dotyczące liczby nauczycieli szkół gimnazjalnych województwa lubelskiego w roku szkolnym 2011/2012, tzn. w tym, w którym toczyły się badania.

Tabela 2. Liczba nauczycieli szkół gimnazjalnych województwa lubelskiego w bieżącym roku szkolnym 2011/2012

Szkoła gimnazjalna	Nauczyciele w latach	2011/2012
Gimnazjum I		34
Gimnazjum II		39
Gimnazjum III		39
Gimnazjum IV		40
Gimnazjum V		30

Źródło: dane Ministerstwa Edukacji Narodowej za lata 2008–2011.

Tabela przedstawia liczbę nauczycieli zatrudnionych w Publicznym Gimnazjum objętym badaniem lub w Zespole Szkół, w skład którego wchodziło badane gimnazjum w roku szkolnym 2011/2012.

Z analizy danych liczbowych Lubelskiego Kuratorium Oświaty, przeprowadzonych przez autorkę pracy, wynika, iż liczba nauczycieli kształtuje się na względnie stałym poziomie od 2008 roku, stąd dane w tabeli dotyczą jedynie roku szkolnego 2011/2012.

Należy zaznaczyć, iż prezentowane wyniki badań, odnoszące się do diagnozy potrzeb i problemów młodzieży gimnazjalnej oraz funkcjonowania uczniów w rodzinie, szkole, grupie rówieśniczej, stanowią jedynie część przedsięwzięcia badawczego, noszącego w całości tytuł „Realizacja założeń szkolnych programów profilaktyki w kontekście nieprzystosowania społecznego młodzieży gimnazjalnej”.

Odpowiedzią na postawiony w pracy problem badawczy są zebrane odpowiedzi pedagogów, psychologów szkolnych, nauczycieli, wychowawców dotyczące dostrzeganych problemów oraz potrzeby młodzieży gimnazjalnej.

Dla pedagoga, psychologa szkolnego zajmującego się działalnością wspierająco-korekcyjną, rozpoznanie sytuacji jednostki (diagnoza) w tym przypadku problemów gimnazjalistów umożliwia podjęcie odpowiednich działań profilaktycznych.

Należało zatem dowiedzieć się czy badane szkoły rozpoznają problemy uczniów?

Zgromadzone dane pokazały, iż badane szkoły diagnozują problemy uczniów (100% uzyskanych pozytywnych odpowiedzi na postawione pytanie). Zebrane odpowiedzi potwierdzają zaangażowanie nauczycieli, wychowawców, pedagogów w funkcjonowanie szkoły. Stanowią pozytywny argument świadczący o znajomości problemów z jakimi spotyka się młodzież gimnazjalna. Są także wyrazem troski o sytuację rodzinną, rówieśniczą oraz szkolną uczniów.

Jednakże w świetle omawianego zagadnienia odpowiedzi te są niewystarczające ponieważ nie wskazują rodzaju diagnozowanych problemów. Celem pogłębienia zebranych informacji zapytano respondentów jakie problemy uczniów dostrzegają?

Przed właściwym omówieniem uzyskanych wyników należy stwierdzić, iż wg B. Winczewskiej nauczyciele szkół gimnazjalnych spotykają się z następującymi problemami: agresją, przemocą, zaburzeniami relacji z rówieśnikami, izolowaniem, nieprzestrzeganiem norm współżycia w grupie, brakiem umiejętności komunikowania się, wagarami, nikotynizmem, wulgaryzmami, kradzieżami, wymuszeniami, zaburzeniami emocjonalnymi, niszczeniem mienia szkolnego, niepowodzeniami szkolnymi, lekceważącym stosunkiem do obowiązków szkolnych¹⁷.

Jak zatem przedstawiają się zgromadzone przez autorkę pracy wyniki badań dotyczące diagnozowanych przez sędziów kompetentnych problemów młodzieży z Gimnazjum I?

Respondenci wskazują na istnienie: *lekceważącego stosunku do obowiązków szkolnych; niepowodzeń szkolnych; wagarów*. Jako poważny problem pytane osoby wymieniły również *arogancję wobec nauczycieli a także kłótnie, wyzwiska i sprzeczki pojawiające się wśród uczniów*. W badanym gimnazjum występuje także problem *stosowania używek (nikotyny, alkoholu)*. Uczniowie, wg respondentów są *bardzo śmiali w sięganiu po papierosy, coraz mniej się krępują i kryją*.

Respondenci z badanego Gimnazjum II twierdzą, iż problemem są głównie *zaburzenia emocjonalne uczniów*. Przejawiają się one *chwiejnością emocjonalną i drażliwością*. W ich konsekwencji *dochodzi do ostrej wymiany zdań z rówieśnikami oraz nauczycielami jak i pozostałym personelem szkoły*. *Występujące konflikty przybierają postać słownej wymiany argumentów lub fizycznych zaczepek przeradzających się w bójki*.

¹⁷ B. Winczewska, Analiza i diagnoza podejmowanych działań profilaktyczno-wychowawczych. W: L. Pytka, M. Konopczyński, S. Sobczak (red.), *Skala nieprzystosowania społecznego uczniów na Mazowszu*, Warszawa 2005, s. 72.

Poza wskazanymi problemami zdaniem badanych osób występują także: *niepowodzenia szkolne, lekceważący stosunek do obowiązków szkolnych oraz wagiary.*

Innym zgłaszanym problemem jest zjawisko *stosowania substancji uzależniających, w szczególności papierosów, a poza szkołą – zdaniem respondentów – alkoholu i częściowo narkotyków, w mniejszym stopniu dopalaczy.*

Wśród problemów młodzieży gimnazjalnej uczęszczającej do Gimnazjum III zdaniem badanych sędziów kompetentnych, występują: *lekceważący stosunek do obowiązków szkolnych, brak odpowiedniego przygotowywania się do zajęć.* Respondenci zauważają także zjawisko *korzystania z telefonów komórkowych w trakcie trwania sprawdzianów (łączenie się z internetem celem uzyskania odpowiedzi).* *Młodzież w stosunkach interpersonalnych jest coraz bardziej wulgarna, arogancka i zarozumiała.* Zauważono także *występowanie pomiędzy uczniami zachowań agresywnych, zaczepnych oraz kłamstw.* *Niebezpieczne jest sięganie po papierosy i alkohol. Młodzież zbyt otwarcie rozmawia o narkotykach, zna ich rodzaje i działanie.* Zdaniem respondentów *może to świadczyć o sięganiu po te substancje.*

Wśród badanych osób największym problemem młodzieży uczęszczającej do Gimnazjum IV, jest *brak zainteresowania i zaangażowania w sprawy szkolne.* *Uczniów nie interesują działania na rzecz szkoły, okolicznościowe imprezy szkolne.* *Młodzież za to bardzo interesuje się nowinkami technologicznymi.* Częstość rozmów są gry komputerowe, filmy, internet.

Respondenci uważają, iż *przyczyną szkolnych problemów uczniów może być sytuacja domowa i rodzinna.* *Część młodzieży pochodzi z rodzin z problemem alkoholowym, gdzie występuje bezrobocie i w efekcie niski status ekonomiczny.*

Sędziowie kompetentni z Gimnazjum V wśród problemów młodzieży uczącej się zauważają: *agresję, przemoc, wagiary, lekceważący stosunek do obowiązków szkolnych, słabe relacje z rodzicami.* Respondentów *niepokoi także brak autorytetów, a szczególnie autorytetu nauczyciela.*

Dokonując analizy dostrzeżonych przez sędziów kompetentnych problemów młodzieży gimnazjalnej można wysunąć wniosek, iż wiążą się one z zachowaniami niezgodnymi z obowiązującymi w szkole normami, przepisami. Dotyczą najczęściej niewydolności wychowawczej rodziny dziecka oraz występowania przemocy, alkoholizmu, ubóstwa.

Stwierdzono niewątpliwie, iż diagnozowane problemy warunkowane są chęcią wyróżnienia się, zwrócenia na siebie uwagi.

Uściślając obszar zainteresowań badawczych skierowano do sędziów kompetentnych pytanie, czy szkoła rozpoznaje potrzeby uczniów? Zaspokojenie bowiem najważniejszych dla jednostki potrzeb gwarantuje jej prawidłowy rozwój społeczny i moralny. Wg A. Masłowa, zaspokojenie np. potrzeby szacunku prowadzi do pewności siebie, wartości siły, zdolności, adekwatności i poczucia, że jest się pożytecznym i potrzebnym na świecie. Niezaspokojenie tej potrzeby wywołuje uczucie niższości, słabości i bezradności, a uczucia te prowadzą z kolei do powstania wszechogarniającego zniechęcenia lub tendencji kompensacyjnych czy neurotycznych¹⁸. Analiza zgromadzonych danych potwierdziła, iż wszyscy sędziowie

¹⁸ A. Maslow, *Psychologia humanistyczna*, Warszawa 1982.

kompetentni – 100% badanych osób z Gimnazjum I – uważa, iż szkoła rozpoznaje potrzeby młodzieży.

W Gimnazjum II liczba pozytywnych odpowiedzi wyniosła 97%, natomiast w Gimnazjum III oraz Gimnazjum IV 100% respondentów było zdania, iż placówka diagnozuje potrzeby uczniów. W 97% badanych osób Z Gimnazjum V stwierdziło, iż szkoła rozpoznaje potrzeby gimnazjalistów.

Uzyskane odpowiedzi świadczą o szczególnym zainteresowaniu prawidłowym – zgodnym z obowiązującymi w danym społeczeństwie normami – funkcjonowaniem jednostki m.in. w roli dziecka w rodzinie, ucznia, kolegi/koleżanki. Zagadnienie diagnozowanych przez szkoły gimnazjalne potrzeb uczniów skupiło również uwagę B. Winczewskiej. Wg autorki szkoły rozpoznają następujące potrzeby młodzieży gimnazjalnej: akceptacji, tolerancji, nauki asertywności, kształcenia umiejętności komunikacji (współdziałania w zespole, wdrażania do samodzielności, kształtowania pozytywnych relacji w szkole), zagospodarowania czasu wolnego – organizacji zajęć pozalekcyjnych (...) ¹⁹.

Uwzględniając przyjętą w pracy kolejność analizy uzyskanych danych należało dowiedzieć się jakie potrzeby uczniów dostrzegają sędziowie kompetentni?

Respondenci z Gimnazjum I stwierdzili, iż *większość potrzeb młodzieży wynika z trudności z aklimatyzacją się w nowym miejscu jakim jest szkoła. Szczegółowo wskazano na konieczność zaspokojenia potrzeb: akceptacji, poczucia przynależności, integracji zespołów klasowych, bezpieczeństwa.*

Respondenci wskazali również na *potrzebę rozwijania zachowań asertywnych oraz kształcenia umiejętności komunikacji.*

Wśród wypowiedzi badanych osób z Gimnazjum II w sprawie potrzeb uczniów pojawiły się przede wszystkim te związane z *niezaspokojoną potrzebą szacunku, miłości, zaufania i przynależności*, czyli tych wszystkich, które powinna zaspokajać rodzina.

Według respondentów *rodzice za mało czasu poświęcają dzieciom, często nie interesują się ich sprawami.* Jako przykład badane osoby podają, *brak stawiennictwa rodziców w szkole na prośbę nauczyciela oraz niską frekwencję tych osób na wywiadówkach szkolnych.*

Problemem jest także *integracja zespołów klasowych, zaburzona komunikacja interpersonalna.*

Badane osoby z Gimnazjum III wśród potrzeb uczniów dostrzegają: *pomoc w nabyciu umiejętności radzenia sobie z emocjami i trudnościami z zagospodarowaniem czasu wolnego.* Według sędziów kompetentnych *wielu uczniów ze względu na trudną sytuację bytową rodziny wymaga udzielenia pomocy socjalnej.*

W Gimnazjum IV zebrane odpowiedzi wskazują na następujące potrzeby uczniów: *wzmocnienie odporności na stres, integrację zespołów klasowych, kształcenie umiejętności komunikacji. Za istotne respondenci uznali zaspokojenie potrzeby pomocy socjalnej.*

¹⁹ Por. B. Winczewska, Analiza i diagnoza podejmowanych działań profilaktyczno-wychowawczych. W: L. Pytka, M. Konopczyński, S. Sobczak (red.), *Skala nieprzystosowania społecznego uczniów na Mazowszu*, Warszawa 2005, s. 72–73.

Zagospodarowanie czasu wolnego, organizacja zajęć pozalekcyjnych, edukacja w dziedzinie profilaktyki i uzależnień, integracja zespołów klasowych to potrzeby, które zdaniem respondentów z Gimnazjum V są diagnozowane.

Analizując zgromadzone odpowiedzi respondentów należy wyciągnąć wniosek, iż ważne dla młodzieży w wieku adolescencji potrzeby związane są z funkcjonowaniem w kręgu środowiska rodzinnego – zapewniającego miłość, szacunek, zaufanie; grupy rówieśniczej – gwarantującej poczucie przynależności, akceptację, oraz w kręgu środowiska szkolnego – stwarzającego możliwość integracji zespołów klasowych, kształtowania umiejętności komunikacji. Niezaspokojone potrzeby wywołują negatywne zachowania młodych ludzi, mogą również prowadzić do frustracji, agresji.

Wyróżnione przez respondentów potrzeby uczniów wiążą się z funkcjonowaniem dziecka w określonych kręgach środowiskowych. Krąg środowiskowy to zespół składników rzeczowych (materialnych) i osobowych (personalnych) oddziałujących na dziecko w ramach określonego układu organizacyjnego. Na podstawie literatury można wyróżnić następujące kręgi środowiskowe w życiu dziecka: rodzina, sąsiedztwo lokalne, grupa rówieśnicza nieformalna (krąg koleżeński, paczka, banda), organizacja dziecięca i młodzieżowa, placówka oświatowa: przedszkole, szkoła podstawowa, szkoła średnia, szkoła wyższa, oraz placówka wychowania pozaszkolnego, wczasy (zorganizowany wypoczynek w okresie ferii), instytucje społeczne, placówki kultury i środki masowego przekazu, organizacje społeczne, zawodowe i polityczne, własny dom rodzinny (po założeniu rodziny)²⁰. Należy pamiętać o tym, iż prawidłowy rozwój dziecka powinien przebiegać z uwzględnieniem ww. kręgów.

Również L. Pytką²¹ mówiąc o funkcjonowaniu jednostki w społeczności wskazuje obszary, które związane są z jej sytuacją: rodzinną, rówieśniczą, szkolną, zrachowaniami antyspołecznymi, kumulacją niekorzystnych czynników biopsychicznych a także kumulacją niekorzystnych czynników socjokulturowych²².

Postawione w związku z powyższymi ustaleniami pytanie brzmiało: czy przy konstruowaniu programu profilaktyki szkoła bierze pod uwagę sytuację rodzinną dziecka?

Zebrany materiał badawczy pozwolił stwierdzić, iż występuje zróżnicowanie odpowiedzi na wyżej postawione pytanie.

Respondenci z Gimnazjum I w 70% odpowiedzieli, iż placówka uwzględnia sytuację rodzinną dziecka.

W Gimnazjum II twierdzących odpowiedzi udzieliło 100% badanych osób.

94% respondentów z Gimnazjum III odpowiedziało, iż placówka rozpoznaje sytuację rodzinną dziecka.

W Gimnazjum IV oraz Gimnazjum V zgromadzone dane liczbowe wynoszą odpowiednio 97% oraz 95% pozytywnych odpowiedzi.

²⁰ A. Kelm, *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Warszawa 2000, s. 37–38.

²¹ Por. L. Pytką, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2000.

²² Por. L. Pytką, *Skala nieprzystosowania społecznego. Podręcznik*, Warszawa 1984.

Zapytano respondentów, czy szkoła rozpoznaje sytuację rówieśniczą dziecka?

Według uzyskanych danych z Gimnazjum I wynika, iż 70% respondentów rozpoznaje sytuację rówieśniczą dziecka.

W Gimnazjum II liczba ta wyniosła 97%.

Analiza danych wykazała, iż w Gimnazjum III oraz w Gimnazjum IV wszystkie badane osoby, tzn. 100%, stwierdziły, że placówka rozpoznaje sytuację rówieśniczą młodzieży.

Ustalono, iż 80% odpowiadających osób z Gimnazjum V uważa, iż sytuacja rówieśnicza dziecka jest diagnozowana.

Znaczącym obszarem funkcjonowania dziecka jest szkoła. Dlatego zapytano, czy przy konstruowaniu programu profilaktyki szkoła bierze pod uwagę sytuację szkolną dziecka?

70% sędziów kompetentnych z Gimnazjum I w trakcie prowadzonego badania odpowiedziało, iż placówka diagnozuje sytuację szkolną dziecka.

Na drodze analizy wyników badań ustalono, iż wszystkie badane osoby z Gimnazjum II, Gimnazjum III a także Gimnazjum IV czyli 100% respondentów potwierdza, że Szkoła diagnozuje sytuację szkolną dziecka.

Natomiast w Gimnazjum V uzyskane dane wskazują, iż 95% respondentów jest zdania, iż szkoła diagnozuje sytuację szkolną dziecka.

Występowanie zachowań antyspołecznych (m.in. kłamstw, wagarów, alkoholizowania się, ucieczek z domu) może świadczyć o istnieniu zjawiska nieprzystosowania społecznego. Nie bez znaczenia jest więc zainteresowanie się tą kwestią i zadanie pytania, czy przy konstruowaniu Programu Profilaktyki Szkoła bierze pod uwagę występowanie zachowań antyspołecznych dziecka?

90% badanych osób z Gimnazjum I uważa, iż Szkoła rozpoznaje zachowania antyspołeczne swoich uczniów.

W Gimnazjum II liczba pozytywnych odpowiedzi wyniosła 100%.

Zdaniem 74% badanych osób Gimnazjum III diagnozuje zachowania antyspołeczne.

Badane osoby z Gimnazjum IV w 94% są zgodne co do tego, iż placówka rozpoznaje tzw. zachowania antyspołeczne.

Analiza danych zebranych w Gimnazjum V ujawniła, iż 95% badanych osób będących sędziami kompetentnymi uważa, iż opisywane działania ze strony szkoły mają miejsce.

Częsta przyczyna nieprzystosowania społecznego występująca u młodzieży w wieku gimnazjalnym wiąże się z zaburzonym funkcjonowaniem sfery biopsychicznej i objawia się m.in. nadpobudliwością psychoruchową, apatią, trudnościami w nauce.

W związku z powyższym należało dowiedzieć się, czy Szkoła rozpoznaje te obszary funkcjonowania dziecka.

W poszczególnych gimnazjach, przedstawiają się one następująco: w Gimnazjum I uzyskano 90% pozytywnych odpowiedzi na postawione pytanie, natomiast w Gimnazjum II takich odpowiedzi udzieliło 100% badanych sędziów kompetentnych. W Gimnazjum III 97%, w Gimnazjum IV 90% oraz w Gimnazjum V odnotowano 90% twierdzących odpowiedzi.

Ostatnim obszarem warunkującym poprawne funkcjonowanie dziecka jest jego sytuacja socjokulturowa. Zadano więc respondentom pytanie, czy przy konstruowaniu programu profilaktyki szkoła bierze pod uwagę sylwetkę socjokulturową dziecka.

Zaledwie 20% badanych osób z Gimnazjum I uważa, iż taka sytuacja ma miejsce, natomiast z Gimnazjum II twierdzi tak 90% badanych osób. 84% badanych sędziów kompetentnych z Gimnazjum III, potwierdza fakt rozpoznawania sylwetki socjokulturowej dziecka. 51% oraz 50% uzyskanych pozytywnych odpowiedzi na pytanie dotyczące zachowań antyspołecznych ucznia oraz kumulacji czynników biopsychicznych i socjokulturowych zanotowano odpowiednio w Gimnazjum IV oraz Gimnazjum V.

Należy pamiętać, iż systematyczne diagnozowanie potrzeb i problemów dziecka, a także diagnoza funkcjonowania ucznia w: rodzinie, szkole, grupie rówieśniczej umożliwia eliminację pojawiających się czynników ryzyka oraz ułatwia dziecku odpowiednie funkcjonowanie w przypisanych mu rolach społecznych. Prowadzi tym samym do zmniejszenia niekorzystnych zjawisk społecznych, tj. przemocy, agresji, uzależnień.

Streszczenie

Trudności wychowawcze, przemoc, agresja, stosowanie używek – to zjawiska często spotykane w szkołach gimnazjalnych. Dwunastoletni okres wdrażania i realizacji reformy edukacji, zakładający m.in. opracowanie i wcielenie w życie szkolnych programów profilaktyki, nie przyniósł poprawy sytuacji wychowawczo – edukacyjnej młodzieży gimnazjalnej. Powstaje pytanie, dlaczego tak się dzieje? Dlaczego realizowane w szkołach gimnazjalnych programy profilaktyki nie ograniczają tych negatywnych zjawisk? Autorka zakłada, iż pedagodzy, psychologowie, wychowawcy, nauczyciele marginalnie traktują diagnozę potrzeb i problemów młodzieży gimnazjalnej. Wymienione osoby nie przekładają uzyskanych wyników badań diagnostycznych na konkretne cele, oraz przyjęte do realizacji zadania ujęte w postaci szkolnego programu profilaktyki. Natomiast diagnoza powinna stanowić pierwsze ogniwo postępowania celowościowego. Uwzględnienie diagnozy w tworzeniu i realizacji założeń szkolnych programów profilaktyki stanowi przesłankę wysokiej ich efektywności.

Słowa kluczowe: diagnoza, profilaktyka, szkolny program profilaktyki, młodzież gimnazjalna

Abstract

The assumption of effectiveness of school prevention programs

Educational problems, violence, aggression, substance abuse are frequently found phenomena in the lower secondary schools. A twelve year period of implementation of educational reforms assuming school prevention programs to be drawn up and developed brought no improvement in the secondary school students' educational – tutorial situation. The question arises: why does it happen? Why don't the prevention programs implemented at lower secondary schools limit these negative phenomena? The author assumes that pedagogues, psychologists, educators, teachers marginally treat the diagnosis of the needs and problems of lower secondary school students. The

above mentioned professionals do not translate the results of diagnostic tests into specific purposes as well as adopted tasks included in the form of school prevention program. Notwithstanding, the diagnosis should be the first link in the purpose proceedings. The inclusion of the diagnosis in the creation and implementation of school prevention programs assumptions is the prerequisite for their high efficiency.

Key words: diagnosis, prevention, school prevention program, lower secondary school youth

Bibliografia

- Czapów Cz., Jedlewski S. (1971), *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa.
- Czapów Cz. (1978, 1980), *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa.
- Cisowski W. (2006), Społeczne determinanty przemocy wśród młodzieży gimnazjalnej. W: Bogaj M. (red.), *Współczesne gimnazjum w Polsce. Nadzieje i zagrożenia*, Kielce.
- Dykcik W. (2001), *Pedagogika specjalna*, Poznań.
- Furmanek W. (2006), Problemy wychowawcze w gimnazjum. W: Bogaj M. (red.), *Współczesne gimnazjum w Polsce. Nadzieje i zagrożenia*, Kielce.
- Kelm A. (2000), *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Warszawa.
- Komorowska B. (2003), Zjawisko trudności wychowawczych w gimnazjum, „*Dyrektor Szkoły*”, 2003, nr 5, s. 28–30.
- Marzec-Holka K. (1996), *Nie będziesz bił dziecka swego. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Bydgoszcz.
- Marzec-Holka K. (1999), *Przemoc seksualna wobec dziecka. Studium pedagogiczno-kryminologiczne*, Bydgoszcz.
- Maslow A. (1982), *Psychologia humanistyczna*, Warszawa.
- Ostaszewski K. (2002), *Kryzys profilaktyki*, „*Remedium*”, lipiec–sierpień, Warszawa.
- Ostaszewska K. (2003), *Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych*, Warszawa.
- Pytko L., Zacharuk T. (1995), *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, Siedlce.
- Szpranger M. (2006), Problemy profilaktyki uzależnień w gimnazjum. W: Bogaj M. (red.), *Współczesne gimnazjum w Polsce. Nadzieje i zagrożenia*, Kielce.
- Szpranger M. (2004), *Profilaktyka społeczna. Rodzina, szkoła, środowisko lokalne*, Kielce.
- Świątkiewicz G. (red) (2002), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa.
- Pytko L. (1993, 2000, 2005), *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa.
- Pytko L. (1984), *Skala nieprzystosowania społecznego. Podręcznik*, Warszawa. Urban B. (2000a), *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków.
- Urban B. (2000b), *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków.
- Winczewska B. (2005), Analiza i diagnoza podejmowanych działań profilaktyczno-wychowawczych. W: L. Pytko, M. Konopczyński, S. Sobczak (red.), *Skala nieprzystosowania społecznego uczniów na Mazowszu*, Warszawa.